

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI MAMLAKATSHUNOSLIK TERMINLARINING LEKSIK-SEMANTIK VA LINGVOMADANIY QIYOSI

Tairova Maxfuza Abdusattorovna

Termiz davlat universiteti tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14858506>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi mamlakatshunoslik terminlarining leksik-semantik va lingvomadaniy o'ziga xosliklari qiyosiy tahlil qilinadi. Mamlakatshunoslik terminlari milliy madaniyat, tarix, siyosiy tuzum va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular lingvistik tadqiqotlarda alohida o'rin tutadi. Ushbu maqolada terminlarning kelib chiqishi, shakllanish jarayonlari, milliy va madaniy xususiyatlari, leksik-semantik qiyoslash usullari hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bunday terminlarni o'qitish, tarjima qilish va amaliy qo'llashda lingvomadaniy faktorlarning ahamiyati yoritiladi. Olingan natijalar lingvistik, madaniyatshunoslik va tarjimashunoslik sohalariga doir ilmiy izlanishlar uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: mamlakatshunoslik, termin, leksik-semantik tahlil, lingvomadaniy qiyos, o'zbek tili, ingliz tili, tarjima, madaniy kontekst, terminologiya, qiyosiy lingvistika.

Mamlakatshunoslik terminlari, keng ma'noda, ma'lum bir davlatning siyosiy tuzumi, iqtisodiy tizimi, ijtimoiy hayoti, tarixi va madaniyatiga doir tushunchalarni ifodalovchi leksik birliklardir. Bunday terminlar chet tili o'qitish jarayonida, shuningdek, ilmiy-tarjimaviy ishlar davomida alohida e'tibor talab qiladi. Sababi, ular nafaqat sof lingvistik ma'lumotni, balki muayyan xalqning tarixiy, siyosiy va madaniy tajribasini ham aks ettiradi.

O'zbek va ingliz tillarida mamlakatshunoslik terminlarining shakllanishiga turli tarixiy davrlar, siyosiy tizimlar va madaniy an'analar ta'sir ko'rsatgan. O'zbek tilida mustaqillikdan keyingi siyosiy-huquqiy islohotlar va xalqaro integratsiya jarayonlari natijasida ko'plab yangi terminlar hayotga tadbiq etildi. Ingliz tili esa asrlar davomida shakllangan monarxiya institutlari, mustamlakachilik davri va turli xorijiy madaniyatlar bilan o'zaro ta'sirlar sharofati bilan boy terminologik bazaga ega.

Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi mamlakatshunoslik terminlarining leksik-semantik xususiyatlari va lingvomadaniy qiyosiy tahlili o'tkaziladi. Terminlarni qiyoslashda ularning etimologik ildizlari, semantik ko'lami, tarjima jarayoni va madaniy kontekstdagi farqlari ko'rsatib o'tiladi. Termin – ma'lum bir soha, fan yoki amaliy faoliyat doirasida aniq tushunchani ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasidir. Terminlarning asosiy vazifasi – ilmiy yoki soha doirasidagi aniq ma'noni ixcham hamda aniq ifodalash. Shu sababli terminlar semantik jihatdan barqarorroq bo'ladi, emotsional-ekspressiv ma'no yukidan xoli bo'ladi yoki juda kam darajada namoyon bo'ladi.

Mamlakatshunoslik terminlari o'zida turli sohalarning tushunchalarini jamlaydi. Bu yerda siyosat, huquq, iqtisodiyot, ijtimoiy munosabatlar, milliy madaniyat va an'analar birlashadi. Masalan, "parlament", "senat", "oliy majlis", "lordlar palatasi" kabi terminlar siyosiy-huquqiy tizimga taalluqli bo'lsa, "Commonwealth" yoki "Hamdo'stlik" kabi terminlar tarixiy va madaniy mazmunni o'z ichiga oladi. Leksik-semantik tahlil terminning lug'aviy ma'nosi, turli nutqiy kontekstlarda qo'llanish xususiyatlari, sinonimik va antonimik munosabatlari, ko'p ma'nolilik (polisemantik) hollari kabi omillarni o'rganishni o'z ichiga

oladi. Mamlakatshunoslik terminlari polisemantik bo'lishi mumkin, chunki ularning ma'nosi ba'zan tarixiy kontekst yoki siyosiy islohotlar natijasida o'zgarishi, boyishi yoki torayishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi "Crown" atamasi bir qarashda "tojlik" ma'nosini bildirsa-da, Buyuk Britaniya konstitutsiyaviy huquqida u "monarxiya instituti va davlat" degan keng ma'noni ham anglatadi. O'zbek tilida esa "Oliy Majlis" termini "hokimiyat" mazmunini bildiradi, lekin u parlament institutining xususiyatlarini ham ifodalaydi. Lingvomadaniy qiyos bir tilning leksik birliklarini, xususan, terminlarini boshqa tildagi mos terminlar bilan qiyoslash va ularning orqasida turgan madaniy kontekstni ochib berishdan iborat. Bu jarayon terminlarning faqat semantik jihatidan emas, balki ular bog'liq bo'lgan tarixiy, siyosiy, huquqiy, ijtimoiy va madaniy an'analar nuqtayi nazaridan ham tahlil qilinadi. Masalan, ingliz tilidagi "Lord Chancellor" yoki "House of Commons" kabi terminlarni to'liq tushunish uchun Britaniya tarixida monarxiya va parlament tizimi qanday shakllanganini o'rganish zarur. O'zbek tilidagi "Vazirlar Mahkamasi", "Senat" kabi terminlar ham mustaqillik davridagi siyosiy-huquqiy yangilanishlar bilan chambarchas bog'liqdir. Ingliz tilidagi mamlakatshunoslik terminlari ko'p hollarda qadimgi fransuz, lotin yoki german tillari orqali shakllangan. Masalan, "Parliament" so'zi fransuz tilidagi "parler" (gapirmoq) so'ziga borib taqaladi. O'zbek tilida esa "majlis" arabcha "o'tirish joyi" so'zidan olingan bo'lib, "shuras" esa arab tilidan kirib kelgan. Bunday terminlar paydo bo'lishida tarixiy davrlar, diniy ta'sirlar, siyosiy voqeliklar va madaniy omillar muhim rol o'ynagan. Ba'zi mamlakatshunoslik terminlari o'zida bir nechta semantik qatlamni mujassam etadi. Masalan, ingliz tilidagi "Crown" so'zi dastlab qirolning shaxsiy tojini bildirgan, keyinchalik monarxiya institutining ramziga aylangan va hozirda "davlat" ma'nosini ham ifodalashi mumkin. O'zbek tilida "Oliy Majlis" faqat parlamentni emas, balki qonun chiqaruvchi faoliyatning oliy organi sifatidagi jamiyat va davlat boshqaruvida muhim o'rinni egallashini ham ifodalaydi. Ingliz tilidagi ba'zi terminlar o'zbek tilida bir nechta tarjima moslamalariga ega bo'lishi mumkin. Masalan, "Commonwealth" – "Hamdo'stlik", "Millatlar Hamdo'stligi", "Hamjamiyat" tarzida turlicha tarjimalarni talab qiladi. Sinonimik imkoniyatlar ayrim terminlarning semantik nozikliklarini izohlash zaruratidan kelib chiqadi. Shu bilan birga, ortiqcha sinonimi bo'lmagan terminlar ham uchrab turadi, masalan, "Prime Minister" – "Bosh vazir", "Lordlar palatasi" – "House of Lords".

Mamlakatshunoslik terminlarini tarjima qilish faqat lug'aviy ekvivalentni topish bilan cheklanmaydi, balki u bilan bog'liq siyosiy-tarixiy, ijtimoiy-madaniy kontekstni ham inobatga olishni talab etadi. Masalan, "Lord Mayor" atamasini oddiy "shahar hokimi" sifatida tarjima qilish mumkin, lekin Britaniya an'analarida "Lord Mayor" unvonining o'zi alohida tarixiy, ijtimoiy nufuzni va marosim vakolatlarini anglatadi. Ba'zi terminlarni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish yoki o'zbek tilida xuddi shunday atama topish qiyin bo'ladi. Bunday holatda sharhlovchi tarjima, izohli tarjima yoki tushuntirish qavslaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Masalan, "Check and Balances" atamasini "vakolatlarning o'zaro nazorati va muvozanati" tarzida izoh bilan ifodalash mumkin. Shunday qilib, o'quvchi yoki tadqiqot bilan tanishayotgan kishi terminning mohiyatini to'liqroq tushunadi.

Chet tili darslarida mamlakatshunoslik terminlariga e'tibor qaratish, o'quvchilarda lingvomadaniy kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi. Ya'ni, nafaqat lug'aviy, balki madaniy va tarixiy ma'lumotlar bilan boyitilgan terminlarni o'rganish talabalar va

o'quvchilarning xorijiy madaniyatni chuqurroq idrok etishiga yordam beradi. Natijada, tarjima jarayonida ham, bevosita muloqotda ham xato yoki tushunmovchiliklar yuzaga kelish ehtimoli kamayadi.

O'zbek va ingliz tillarida mavjud bo'lgan mamlakatshunoslik terminlarini qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatadiki, ularning leksik-semantik va lingvomadaniy xususiyatlari turli tarixiy, siyosiy va madaniy omillar bilan bog'liq. Terminlar milliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida ijtimoiy-siyosiy voqelikni aks ettiradi. Shu bois, bunday terminlarni to'liq anglash va muvaffaqiyatli tarjima qilish uchun madaniy kontekstni e'tiborga olish lozim.

Ingliz tilidagi "Parliament", "House of Commons", "Commonwealth", "Crown" kabi terminlar o'zida Buyuk Britaniyaning an'anaviy siyosiy strukturalari va tarixiy jarayonlarini ifodalasa, o'zbek tilidagi "Oliy Majlis", "Vazirlar Mahkamasi", "Senat" kabi terminlar mustaqillik davrida shakllangan siyosiy-huquqiy mexanizmlarni aks ettiradi. Leksik-semantik tahlil shuni ko'rsatadiki, bu terminlar ko'pincha bir-birining funktsiya va vazifalariga qisman o'xshasa ham, semantik ko'lam va lingvomadaniy mazmuni bilan farqlanadi.

Maqolada keltirilgan natijalar lingvistik, madaniyatshunoslik va tarjimashunoslik sohalari uchun ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega. Kelgusida ushbu yo'nalishda terminlarni kompyuter lingvistikasi, korpus lingvistikasi yordami bilan tahlil qilish, shuningdek, lingvomadaniy taqqoslash usullarini yanada takomillashtirish orqali muhim ilmiy xulosalarni olish mumkin. Chet tilini o'qitish jarayonida mamlakatshunoslik terminlari bilan ishlash til o'rganuvchilarning ko'nikmalarini kengaytiradi, xorijiy madaniyatni puxtarroq anglashiga yordam beradi va tarjima amaliyotini samarali yo'lga qo'yishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

References:

1. G'ofurov, A. S. Mamlakatshunoslik va madaniyatshunoslik terminologiyasi: nazariy masalalar. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019. – 256 b.
2. Safarov, B. O'zbek tilshunosligida terminologiya masalalari. – Toshkent: Fan, 2020. – 210 b.
3. Crystal, D. English as a Global Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 212 p.
4. Newmark, P. Approaches to Translation. – Oxford: Pergamon Press, 1981. – 220 p.